

*Сатылган кызы Г.***ДРАМАЛЫК КОНФЛИКТ ЖАНА КААРМАНДЫН НРАВАЛЫК ТАНДООСУ***Сатылган кызы Г.***ДРАМАТИЧЕСКИЙ КОНФЛИКТ И НРАВСТВЕННЫЙ ВЫБОР ГЕРОЯ**

60-70-жылдарда жаралган пьесаларга нравалык проблематикага кызыгуу, адамдын жан дүйнөсүнүн терең жактарын, каармандын жүрүм-турумун аныктаган моралдык-психологиялык мотвдерди изилдөөгө умтулуу, кишини жогорку адеп-ахлак чен-өлчөмдөр менен баалоо, окурмандарга жана каармандарга бийик нравалык-браздык өрнөктөрдү тартуулоо аракетин, активдүү этикалык пафосу мүнөздүү. Ошондой өзүнүн этикалык пафосу жана нравалык мазмуну менен айырмаланган пьесаларга мисал катары Бакы Өмүралиевдин «Ата-сөзү ар намыс», Маар Байжиевдин «Балдар бойго жеткенде», «Төрт адам», Т. Абдумомуновдун «Абийир кечирбейт», «Бюро жүрүп жатат», Касымалы Жантөшевдин «Биздин эне», Ч. Айтматовдун «Фудзиямадагы кадыр түн», Б.Жакиевдин «Эртең жаңы жыл» аттуу драмалык чыгармаларын атасак болот. Пьесаларда авторлор сюжет үчүн каармандардын жана персонаждардын жан дүйнөсү, мүнөзү ачылып көрүнө тургандай курч турмуштук кырдаалдарды, демейкидей эмес бөтөнчө тиричилик ситуацияларын жана абалдарын тандап алышат. (Маселен, «Абийир кечирбейтин», «Төрт адамдын» сюжеттин көз алдыга элестетели). Сюжет куруудагы мындай стилистикага 60-70-жылдарда жалпы эле совет драматургиясында мүнөздүү тенденция болгон. Бул жөнүндө драматургиянын тарыхын изилдөөчү В. Фролов төмөндөгүдөй деп жазган: «Для сюжета драматургии все чаще стали избирать ситуации необычные, предельно обостренные. Они ставят своих героев в сложные, драматические обстоятельства для максимального испытания их нравственных качеств. Показывая человека в трудных ситуациях, драматургам удается динамично выявить духовные ресурсы героев, нравственно-этическую суть личности».¹

Бирок турмуштук түркүн курч кырдаалдар, сюжеттик абалдар пьесада болгону менен, ал дарамалык кырдалдар сырткы эффект үчүн формалдуу түзүлүп, драмалык каармандын образы динамикалык кыймылда диалектикалуу ачылбай, чыныгы көркөмдүк сапаттын ордун ич жактан өнүкпөгөн статикалуу образдар ээлеп калган учурлар да бологндугун адабият тарыхы ырастайт. Драматургиянын өнүгүшү сыдыргыга салгандай түптүз алгалап жүрүп отурган эмес. Анын өнүгүшү, нравалык проблематиканы көркөмдүк-эстетикалык жактан чечмелөөсү кемчиликтерге жана карама-каршылыктарга да бай болгон. Маселен Касымалы

Жантөшевдин сахнадан көрүүчүлөргө жогорку моралдык өрнөктү, үлгүлүү каарманды көрсөтүүгө болгон художниктик далалаты ийгиликсиз чыккандыгын «Кыргыз совет адабиятынын тарыхы» төмөндөгүчө белгилейт:

Кыргыз сахнасынын классикасына айланган «Курманбек» драмасынын автору, белгилүү жазуучу К.Жантөшевдин «Биздин эне» (1962) аттуу драмасы драматургдун көркөм чеберчилигинин андан ары өрүүлөп өскөндүгүн күбөлөгөнгө караганда 50-жылдардагы драматургияга мүнөздүү кемчиликтерди көбүрөөк элестетип турат. Автор бул пьесасында советтик алдыңкы педагог аялдын образын жаратууну, ал образ аркылуу жалпы эле бүгүнкү күндөгү кыргыз аялдарынын духовный кебетекешпиринин жалпыланган сүрөтүн берүүнү көздөгөн. Драманын башкы карманы Айжаркын Совет бийлигинин алгачкы жылдарынан бери эле эл агартуу майданында талыкпай эмгектенип келаткан мугалим. Ал көптөгөн муундарды уядан учурган, тарбиялаган. Мисалы, алардын ичинде 4-класстын 120 окуучу, 7-класстан 1000 окуучу, 10 класстан 800 окуучу бар. Ал эми сабатсыздыкты жоюу (ликбез) окугандардан 307 киши. Айжаркын тарбиялап окуткандардын арасынан азыр бирөө КПСС БКнын аппаратында, бешөө Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин аппаратында (алардын бири секретарь) эмгектенет. Үчөө профессор, жетимиш беши зоотехник, элүү бири агроном. Айжаркын өзү болсо мектептин директору, Кыргызстан КПСС Борбордук Комитетинин мүчөсү, республиканын Жогорку Советинин депутаты. Драматург мына ушинтип, башкы каармандын образын анкеталык маалыматтарды саноолор, тышынан мүнөздөөлөр аркылуу ачып берүүгө аракеттенет. Айжаркын өзүнүн уулу Кеңешбекке мындай дейт: «Биз мугалимдер, жөн эле мугалимдер эмес, улуу партиябыздын, советтик батыр элибиздин педагог-идеологу болобуз. Демек, Ленин партиясынын ишине татыктуу болуп, татынакай жаштарды тарбиялап, окутуучу мугалим моралдык жагынан да жувардай ак, эне сүтүндөй таза болуу керек».²

Автор Айжаркын энеге мына ушул өңдүү кургак акыл-насыяттарды, бийик пафостуу сөздөрдү айттыруу менен анын чыныгы коммунист-педагог экендигин көрсөткүсү келет. Айжаркын пьесанын акырында Районунун башчысы, өз уулу Кеңешбектин педагогдук ыйык наамы менен сыйышпаган ыплас иштеринин бетин ачып, кызматынан алдырып,

¹ Фролов В. Судьбы жанров драматургии,- М., Советский писатель, 1979,213-бет.

² Кыргыз совет адабиятынын тарыхы.-Фрунзе, Илим, 1978, 655-бет.

акыйкатты орнотот да, Москвага мугалимдердин съездине учуп жөнөйт. Кыскасы, драматургдун образ ачуудагы колдонгон эскиче ымалары, боктору образдын жасалма, жансыз статикалуу чыгышына, пьесанын кургак салатанаттуулугуна алып келген. «Биздин энеге» тиешелүү мына ушундай кемчиликтер (айрым жандуу чыккан сахналар жана сюжеттик сызыктар бар экендигине карабастан) учурунда сахнага коюлган К.Маликовдун «Адылдын иши», «Бир көчөнүн кыздары», Н. Байтемировдун «Адамдын аты», А.Көбөгөновдун «Алмагүл» жана башка көптөгөн пьесаларга да тийиштүү. Аталган пьесалардын оркойгон кемчиликтери 1964-жылы кыргыз драматургиясынын жана театрынын маселелерине арналаган республикалык кеңешмеде кескин сынга алынган.

Адеп-ахлак жагынан идеал боло турган оң каарманды сүрөттөп көрсөтүүдөгү кемчиликтердин өз учурунда жазуучулардын жыйындарында жана адабий сындарында ачык айтылып, сындальшы драматургдар үчүн сабак болуп, алардын чыгармачылыгына оң таасирин тийгизген. Драмалык конфликтти турмуштун өзүнүн карама-каршылыгына табигый көрсөткөндөй кылып курууга, конфликте, турмуштук сыноолордо, кагылыштарда каармандын нравалык тандоосун декларативдүү эмес, көркөмдүк жактан ишенимдүү, образдуу көрсөтүүгө умтулуу бара, бара активдешкен. Ошондой тенденцияга мүнөздүү көркөм кубулуш катары Б.Жакиевдин «Эртең жаңы жыл» драмасын көрсөтүүгө негиз бар.

«Эртең жаңы жыл» драмасынын мазмунунун негизин түзүп турган нерсе булл-турмуш чындыгы. Чыгарма булл жазуучунун автопортрети деген түшүнүк бар. Албетте, өзүнүн кебете-кешпирин түздөн-түз көрсөтүү жагынан эмес, художниктин тутунган принциптериин, ички идеялык позициясын, жазуучулук кредосун туйгузуу жагынан Б.Жакиев дегеле адабият менен искусстводогу художниктин «Театр көңүл ачуучу жай эмес» аттуу миссиясын өзүнүн бир макаласында мындайча түшүндүрөт.

«Кайгы менен кубаныч, жакшылык менен жамандык дайым үзөгүлөш, орун талашып катар жүрөт. Өлүм бар жерде туулуу бар, сүйүү бар жерде чану бар, коркоктуктун салакасын сезе билбей эрдиктин баркын түшүнүү кыйын... Айтор, оомалуу-төкмөлүсүз жашоо жок, ансыз турмуш болбойт. Бул жаңылык эмес, булл-адам коомундагы атам-заманынан бери келеткан ЧЫНДЫК.

Нагыз чыгармачыл адам өзүнүн машакаттуу өнөрүндө мына ушул чындыкты дайым негиз кылып кармайт да, адамдардын конкреттүү образы ачык, мүнөзү аркылуу өз элинин ажарын ачып, элинин кыял-жоругун, салт-санаасын, акыл кенчи менен рухий байлыгын, улуттук өзгөчөлүгүн, ошону менен катар элинин кубанычы менен кайгысын бөлөк элдерге да жеткирет. Бул адабият менен искусствонун алдындагы ардактуу миссия».

Албетте художниктин миссиясы жөнүндөгү бул залкар ой Б.Жакиевдин өзүнө да түздөн-түз тиеше-

лүү. Ал дайыма турмуш чындыгын туу туткан драматург. Буга алды жакта талдоого алынган «Атанын тагдыры» драмасы жакшы күбө. Драматургдун «Эртең жаңы жыл» драмасынын негизинде да турмуш чындыгы жатат. Булл жагынан аталган драма Б.Жакиевдин чыгармачылык принцибинин, художниктик нравалык идеалынан жүзүн көрсөткөн пьеса десек эч жаңылбас элек.

Жай. Жайлоо. Күн жаңы эле чыгып, чаржайыт маараган кой улам арылап жайыла баштаган маал.

Кооронун эки тарабында-эки чатыр. Биринин жанында Сапар күзгүдөн өңүн каранып, сакалын кырууда. Экинчи чатырда-Эсен. Өмүрүндө ал устара тартып, сакалын кырган жан эмес, ээгиндеги бирин-серин кылды тырмактап эле искеп-искеп жулуп таштайт. Анан дагы бир нерсеге кыжыранганда, же эки ойлуу болуп бушайман тартканда ээгин чымчылап, сакалына ушинтип асылып калмай адаты бар. Азыр да сакал сөрөйүн эринбей бирден искеп раскладушкасында олтурат.

Бул тексте эч кандай риторика, кооз көтөрүңкү сөздөр деле көрүнбөйт. Мындан абдан жөнөкөй сөздөр менен берилген, табигый тартылган элестүү тиричилик картинасын көрүп турабыз. Сапар менен Эсендин диалогдору, репликалары да андан ары дал турмуштун өзүндөгүдөй табигый уланат.

Таанышып көрөлү: С а п а р. Эсен...Эсен, койго барсаңчы, күн көтөрүлүп калды.

Э с е н. Шаштырбачы. *(Бир тал сакалын жулуп алат)*. Сакалымды бүтө албай атса...

С а п а р. Эк! Жулбачы! Ээгиң ансыз да ылжырап бүтүптүр...

Э с е н. Ар ким өз сакалын өзү билет. *(Каадалантып ээгине атыр себе баштайт)* Бири жулат, бири тажабай сенчилеп күндө кырат. Кээси жарашса жарашпаса деле сапсайтып өстүргөн болот. Мен да өз сакалыма өзүм ээмин...

С а п а р. Туулаган күнүң качан яа?

Э с е н. И, сакал алгыч сатып берейин дедиң беле?

С а п а р. *(күлүп)*. Үстүнөн чыктың!

Э с е н. Туулган күнүң жок менде. Мен деген буж арык дүйнөгө караңгы түндө келгендерденмин. Түнчүндө туулгам!

Сыртка машина келип токтойт.

Э с е н. *(дабыш тарапты карап)*. Охо-о!.. Келген экен таң атпай...

С а п а р. *(кекиртегин кырып атып)*. А ким?

Э с е н. *(үнүн экилентип)*. Ким болосуң? Өзү да!...

С а п а р. Айтчы ажыккызданбай!

Э с е н. *(эми бөлөкчө экиленип)*. Сиздин башкармаңыз...

С а п а р. *(саал тыным, аарчына баштайт)*. Кычы сүйлөбөй жүрсөңчү, куйругун басып аласың...

Э с е н. Олда силердин куйругуңардын талуулугу ай... А биз төбөбүздөн баса деле тоотпой кыдындап кете беребиз... Кой, башыма балээни үйбөй обочороок жоголоюн... *(Алтыгана шыпыргы менен кой корону шыпырга баштайт)*.

«Атанын тагдырын» талдоо учурунда 60-70-жылдардын пьесаларынын сюжетиндеокупалык башталма (событийное начало), пастап, каармандардын бетме-бет туруп кагылуушусу, кармашуусу арткы планга жылып, алдыңкы плагна кейипкерлердин нравалык изденүүлөрү, ички ой-сезимдердин контрастары жана көмүскөдөгү психологиялык коллизиялар чыккандыгын жазган элек. Көп пьесаларда сюжет сыртынан караганда конфликтиси жоктой көрүнөт. Ушул стилистика «Эртең жаңы жыл» драмасынан да байкалат. Өйдөдөгү мисалга алынган Сапар менен Эсендин сүйлөшүүсүнөн сыртынан караганда драмалык кырдаал, чыңалган диалог деле сезилбейт. Бул сүйлөшүү сюжеттин өнүгүшүндө эч кандай деле ролу жок. Сыртынан булл үзүндү драмалык үзүндүгө караганда прозалык үзүндүгө көбүрөөк окшоп турат.

Бирок текстке кылдаттык менен терең байкоо жүргүзүп көрсөк каармандардын ортосунда астыртан акырындык менен жетилип, бир олуттуу шылтоо болсо ачыкка чыга турган карама-каршылыктын тымызын жетилип калганын баамдоого болот. Драманын башындагы бет ачар автордук текстте Эсен «бир нерсеге кыжырланганда, же эки ойлуу болуп бушайман тартканда ээгин чымчылап, сакалына ушинтип асылып калмай адаты бар», деп мүнөздөмө берилгендигин эске алалы. Демек, азыр да ар кай жерде сербейген кылдарын искеп жулуп жаткандыгына караганда, Эсендин ичинен кандайдыр бир нерсеге кыжырланып, бирок чабан Сапарга анысын ачык билгизбей тургандыгын, каармандын жан дүйнөсү жайында эмес экендигин астыртан баамдоого болот. Эсендин андан аркы «ар ким өз сакалын өзү билет, Мен да өз сакалыма өзүм ээмин», «Туулган күн жок менде», «Сиздин башкармаңыз», «Олда силердин куйругунардан талуулугу ай», деген жайынча айтылгансыган репликалары жанындагы жаш чабан Сапарга жана анын башкармасына ичинен ыраазы эмес, нааразы экендигин, алардын иштериндеги көп нерселерди жактырбай, өзүнчө кыртыштап, кучунаштап, кычы сөзүн жашырбай жүргөндүгүн акырын кылтыйтып көргөзүп турат. Эсендин «Ар ким өз сакалын өзү билет, мен да өз сакалыма өзүм ээмин» деген сөздөрүнүн маанисин байкаса, жалаң сакал менен эле чектелбейт. Булл репликадан ар ким өз башына өз алдынча болуш керек деген ой да ишараланып тургандыгын, Эсен бирөөлөрдү ээрчибеген өз бетинче ой жүгүрткөн инсан экени да туюлуп турат. Мына ушинтип тышынан жайынча гана сүйлөшүүдөй болуп көрүнгөн пьесанын башталышындагы кичинекей эпизоддо келечекте болуучу конфликттин көзгө көрүнбөгөн түйүлдүгү катылган. Эсендин байкалып турган өз алдынча инсандык түрпөтү жана анын бир нерселерге ичинен кыжаалат, нааразы экендиги алдыда болуп өтө турган бир кагылыштын шарпасын туйгызуп турат. Тышынан конфликтисиздей көрүнгөн эпизод чынында ичинен конфликттүү болуп чыгат. Драматургдун чеберчилиги ушунда.

Драмалык сюжеттин андан аркы жүрүшүнөн Эсен пьесанын башындагы сахнада сакалын чымчып жулуп ичинен кыжалаттангандыгы, кычы сөздөрдү айткан репликалары жөн жеринен эмес экендиги, Сапар чабан менен анын койчусунун ортосунда олуттуу нравалык конфликт бар экендиги, ал конфликттин акыры ачыкка өткөндүгү айкындалып чыга келет.

Пьесада Сапар, Эсен, Тамара сыяктуу каармандар нравалык тандоонун (нравственный выбор) кырдаалына коюлат. Эсен натурасы романтикалуу, курч мурчтуу сүйлөгөн, чындыкты, актыкты, адалдыкты сүйгөн жаш жигит, Сапар чабандын жардамчы койчусу. Ал Сапардын өлгөн, кырылган кой-козуларын жашырып, колхоздун башкармасынын колдоосу менен жалган отчет-ураа менен алдыңкы чабан болуп даңазаланып, орден сыйлыктарды алып, элди өкүмөттү алдап жүргөндүгүнө нааразы болуп каршы чыгат. Эсен, Сапар менен коюн-колтук алышып, кемчиликтерге көз жумуп, сыйлыкты, байлыкты бөлүшүп, пайда көрүп, жашоонун, окат кылуунун ыңгайлуу жолун тандап алса деле болмок. Бирок анда абийир баарынан жогору болуп чыкты. Сапардын кылган терс иштерине анын бети чымырайт. Пьесанын финалында Эсен менен Сапардын ортосунда төмөндөгүдөй кагылышуу болуп өтөт:

Э с е н. Жок дегенде, аялыңа айтсаң боло чындыкты! Өлгөн малды тирүү деп, будамайлап, ордун жаптың! Же жалганбы?

С а п а р. Будамайласам, мен будамайладым! Ага сенин эмнең короду? Короодо малым толукпу? Толук! Эсеби түгөл! Эмнеге такымың күөт дейм да?!

Э с е н. Ооба «түгөл» эмей! Мурунку төлдүн жыргытын кийинкитөл менен «тап тешик» деп жүрө бергиле, силерге дабаа барбы?! Өлгөн малды тирүү деп, өз менчигинди кошконуң менен, бөксөсү эч качан толбойт! Анткени, жазында кошкон менчигиң күзүндө толгон козу болуп колуңа сыйлыкка тийет! Макталасың!

С а п а р. Сен, жигит! Кыпчылба! Акылың жетпеген ишке илээшпе! Эптеп-септеп жан багып жүрөсүңбү?! Ошонуңа сүйүн! Кантишти «сизден» сурабайт экенбиз! Сенден кыйындар бар! Анчалык эле оозуңа алың жетпей баратса, өз ургаачы сөрөйүңө кепши! Менин бир келген бүлөмдү иренжитишке акың жок!

Э с е н. Сени менен бирге иштегениме өлгөндөй өкүнөм! Бетим чымырайт!

С а п а р. Макоо немого?! Бетиң чымыраса!... (Эсендин буюмдарын чачып ыргытат). Жогол! Кет! Кармаган эч ким жок!.. Сендей койчунун четен табам!

Э с е н. «Табам эмес!» «Таап беришет» десең, тура болот!

С а п а р. Ооба! Таап беришет! Керек десем, бешти, онду!.. «Жайнатып таап берише-ет!» Андай эле кыйын экенсиң, таптырып албайсыңбы темтейбей! Ай, ушу!.. Саал тыңый түшсөң эле этектен тартмайлар даяр булардын!..

Э с е н. Көзүңдү май басыптыр!.. Жүр, Батыш! Мунун сөз түшүнөр түрү жок. Көңүлүн кыйчуэмес элем, эми байласа да турбайм!

Эсен түзүлгөн турмуштук орчундуу кырдаалда адамдык ар-намыстын, ак, адал жашоонун позициясын тандап алды. Эсендин драмалык конфликттүү жагдайдагы нравалык тандоосу өзүнүн терең этикалык мазмуну менен айырмаланат.

Ал эми Сапардын келинчеги шаарда беш жылдан бери борбор калаада Мединститута окуп жүргөн Тамара да нравалык дүйнөсү таза аял. Ал күйөөсү Сапардын кандай жол, ыкмалар менен иштеп жүргөндүгүн шаарда жүрүп билбестен, өмүрлүк жарынын алдыңкы чабан болуп, атагы чыгып жатканына ичинен сыймыктанып жүргөн. Бирок капчысынан күйөөсүнүн жаман жосундарын анын койчусунун өз оозунан угуп, андан соң Эсен менен Сапардын Жогорудагы кагылышуусуна күбө болуп оозу ачылат. Дал ушул татаал учурдагы анын речи, күйөөсү менен болгон кагылышуусу Тамаранын жан дүйнөсүн, турмушта тутунган принцибин ачыкка чыгарат. Тамаранын Сапарга айткан төмөнкү сөздөрү анын бийик нравалык позициясын жана адамдык таза дүйнөсүн мүнөздөйт:

Т а м р а. (*эркелетип*). Ук эркем! А деп таанышкан күнүбүздү эсте! Көл кылаалап, кыялданган түндөрүбүздү эсте! Акылы тунук наристе карындашыңды эсте! Билимдин артынан түштү а кыз, мыкты окуп жатат. Ага эмне деп барам? Ойлочу өзүң. Кылыгың билинсе, окубай мөгдөп жаты палат. Анны бөөдө ардантпа, шоруна каласың. Жакада энең менен уулуң түнөп кет деп, жалдырашты. Мен болбой сага шаштым. Суутпа шаабайымды. Арбагы бийик атанды эсте!

С а п а р. (*чычалап*). Деги ушу коюн таштасам кутуламбы?!

Т а м р а. Болбойт! А дегенде тазаланып, жүзүңдү жарык кылып алып, барсаң да анан бар. Антпесен, окуп да жарытпайсың. Иште элди алдап көнө баштаган жаның, окууда да алдайсың!

С а п а р. Сөзүң уу болуп кетти!

Т а м а р а. Окууга кире качам деп коркутпа! Антип күнөөң арылбайт. Жан кыйнап билим албай паракор мугалимдерди жалдап жүрүп, дипломго жетесиң! Анан жалган билим, жалган диплом! Жалган! Жалган! Бүткүл жашооң жалган болуп кете берет!

С а п а р. Кана, айтчы, эмне кыл дегин бар?! Же өзүм барып, «мен минткем! Алдагам баарыңды!» деп, ботодой боздоп ыйлап жиберейинби?!

Т а м а р а. А сен «баягыңдан» башкача сүйлө! Баарын мойнуңа ал. (*Кучактайт*) Мен десен, ошент?! Кийин балдарыңа сен жөнүндө жакшы жомок айткыдай болоюн. Чындыкты айт?! Сен жашырсаң чындыкты, жетекчиң жашырса чындыкты, мен жашырсам, дагы башкалар жашырса, анда... балдарыбызга чындыкты ким үйрөтөт? Ким?! Эмесе бул! (*мууну бошоп*). Сенин жашоого ушинтип тындык кылганың курусун. Тыңдыгыңа тойдум! Жанды «тын» багыш үчүн гана күйөө күтпөйт аял,

мага сенин тазалыгың олжо. Ошонун байлык мага!.. Кеттим!.. Жакадагыларга кеттим!... Ошоякта....Энең менен уулундун жанында туруп, эртеңки кеңешмедеги сөзүңдү күтөм! Кокус, сөзү оңолбойт экен...(*буулуга сыртка жөнөйт*).

С а п а р. (*карбаластан*). Тамара?!

Т а м а р а. (*чечкиндүү*). Ээрчибе артымдан!... (*кетет*).

С а п а р. (*далбастап, Тамараны ээрчий карап жүгүрөт*). Тамара! Тамара! Тамара-аа!..

Акырында Тамара же күйөм же жасалмасы, жасалгандыгы жок адал турмуш деген нравалык альтернативанын алдында туруп калат. Ал күйөөсү Сапардан областтык кеңешмеден жасалма даңк менен элди алдап келгендигин көпсүлүктүн алдында ачык моюнга алып, өзүнүн бетин өзү ачып, нравалык жактан тазаланууну талап кылат. Эгерде булл талабы, уранычы аткарылбаса, анда күйөсүнөн кол үзүүнү, анны менен бирге жашоодон баш тартууну чечет. Ал түзүлгөн драмалык кырдаалда адеп ыймандын, ак жашоонун жолун тандап алат. Тамара мына ушундай нравалык максимализми менен көрүүчүлөргө өзүнүн оң таасирин калтырат.

Сапар пьесанын аягында Тамаранын й бүлөлүктөн кечүүгө даяр тургандыгынан жана Эсендин өзүнөн кетишинен улам ичинен кату козголуп, толгонуп туруп, өзүнүн катчылыгына карата көз ачылып, эртеңки областтык кеңешмеде салтанатуу тондо сүйлөй турган тексти жазылган кагазды тытат. Анны бирөөлөр алдын-ала күн мурун даярдап берген тексти майдалап айрышы Сапардын нравалык жан дуйносүндө болуп өткөн бурулушту күбөлөйт. Сапар Тамара менен Эсен тарапка өтөт. Сапар жаалма, жалган данкты, материалдык комфортту, конъюнтуруны эмес, Тамаранын таза дүйнөсүн, мындан аркы жолду тандап алган чынчыл акыйкат жашоону көрүнүп турат. Пьеса дал мына ушундай нравалык мазмуну менен каармандын нравалык жаңылануу пафосу менен баалуу.

Бирок Сапардын драманын соңундагы нравалык жаңылануунун зарылдыгын туюнуп, тез эле көз карашын, түшүнүгүн өзгөртүп, сөзүнүн тексттин тытып, жаңы чечимге келип, башка киши болуп өзгөрө калышы сюжеттик психологиялык жактан анча негизделбегендей мотивировкаланбагандай сезилиши мүмкүн. Тарыхка кайрылсак, каармандардын, пьесалардын финалында мурдагы жанылыштыктарын мойнуна алып, өкүнүп, кечирим сурап, тез эле оңоло калуусу өңдүү фактылар 50-жылдардын драматургиясында көп орун алып келген. Драмалык чыгармалардын соңундагы мотивировкаланбаган метаморфозалар жөнүндө «Кыргыз совет адабиятынын тарыхында»³ мындай деп жазылган:

«50-жылдардын биринчи жарымында республикалык театрдын репертуардык активинде жашаган А. Куттубаев менен К. Маликовдун «Биз баягы эмеспиз» пьесасы согуштан кийинки жылдарда

³ Кыргыз совет адабиятынын тарыхы, 462-бет.

колхоздордо өтүп жаткан жаныча рухий жана чарбалык өзгөрүүлөрдү чагылтып көрсөтөт. Пьесанын биринчи көшөгөсүнүн башында колхоз кыштагынын сүрөтү мындайча элестетилет: «Күн жаз. Дөбө ченде турган эски үйдө Жайык төштүн үй-бүлөсү. Арт жакта тартипсиз салынган кыштак, тар көчөлөр, бузулган көпүрө, кыйрап жаткан араба көрүнөт». Арадан 7-8 ай өтпөй эле колхоздун бул көрүнүшү таптакыр башкача болуп калат. Пьесанын аяккы көшөгөсүндөгү ремаркада ошол эле жер төмөнкүчө сүрөттөлөт: «Кеч күз. Жаны кыштак. Бактуу сонун көчөлөр. Жайыктөштүн үйүнүн верандасы. Бир жагында чоң клубдун, колхоздун дем алыш багынын чети көрүнөт». Алты-жети айдын ичинде болуп өткөн мындай кереметтүү өзгөрүүлөргө ишенүү кыйын».

Бирок Бексултан Жакиев адабияттын бир кездеги жаштыгына байланыштуу болгон кемчиликтерди өз пьесасынын финалында кайра кайталаган экен деп түшүнүүгө болбойт. Драмалык сюжеттин жүрүшүндө кийин, алды жакта болуп өтө турган кыймыл-аракетти азыркы сахналардан баштан даярдоо керек экендигин, каармандардын кадамдарын мотивировкалоонун көркөм чыгармада кыйгып өтпөй турган нерсе экенин Б.Жакиев жакшы түшүнөт. Бул маселеде анын чебер экендигин «Атанын тагдыры» драмасында Женишбектин Акылбек чоң атасынан апасына кетишин кандайча ишенимдүү мотивировкалангандыгын көрсөткөн. Ушундай чебер драматург «Эртең жаны жыл» пьесасынын финалындагы Сапардын өзгөрүүсүн мотивировкасыз ишке ашырышы мүмкүн эмес. Финалдагы чукул өзгөрүү себепсиз эмес экенин түшүнүү үчүн чыгарманын башталышындагы Сапардын колхоздун башкармасы менен болгон диалогун эске түшүрүүбүз керек. Жайлоого келген башкарма менен чабандын ортосунда мындай диалог болуп өтөт.

Башкарма кирет.

С а п а р. (утурлап). Саламатсызбы, аксакал! Үйгө кириңиз.

Б а ш к а р м а. (Сапарга кол берип). Чолоо жок, малчыларды кыдырып баратам. Камданып тур кечинде ала кетем...

С а п а р. (түшүнбөй бүшүркөп). Каякка?

Башкарма. Эртең областта... (Төш чөнтөгүнө колун салып, саал унчукпай калат). Каякка салгам? Же албай чыктымбы? (Издегенин таппай алагды, экинчи чөнтөгүнө кол салат). Алдыңкы малчылардын кеңешмеси болот... Чон кеңешме! Борбордон жетекчилер катышат экен... (Эми жан чөнтөгүн карайт). Сүйлөйсүң!.. (Машинкага басылган бир-эки баракты шымынын арт чөнтөгүнөн таап чыгат). А-а, алыпмын! Мына, сөзүң! (Кагазды Сапарга берет). Тын сүйлөгүдөй бол...

Э с е н. Трибунага чыгып, даяр сөздү окуп бербей эмне... Андайдын далайын окуган да.

Башкарма. (Эсенди ормоз тиктеп калат). Соо немеби тигиниң?! Койго барбайбы!

С а п а р. (токтоо). Барат азыр...

Башкарма. Жакшылап жаттап!.. (Эсенди карап алат. Эсен түшүнүп, Короонун төр тарабына басып кетет). Өз сөзүң кылып сүйлө. Кагазды кармабай чык.

С а п а р. (колундагы кагазды тиктеп туруп). Дагы мактанат экенбиз да...

Б а ш к а р м а. (аң-таң). Эмне-е?!

С а п а р. Аксакал!.. (Эки ойлуу). Калпты көп айтып ийдик... (Кагазды кайра Башкармага сунат). Сен барып турчу ары!

Эсен шыпыргыны ыргытып таштап, чыгып кетет.

Ко-ош, угалычы, эмнеден тажадыңыз болду экен?

С а п а р. (орон этип). Мактангандан! Ооба, мактангандан!.. (Оңтойсуздана). Кечириниз! Мен сизга эмес, өзүмө өзүм кыжырланып!.. Мурда мактоодон уялчумын. Эми... (токтоп калат).

Б а ш к а р м а. (тымызын кээкер менен). Эми уялбай калдым дечи?

С а п а р. Эми мактоо укпасам ызаланам. Ичим куйот!

Б а ш к а р м а. Аның жакшы. Намысы бар адам ызаланат. (Пауза. Ойлуу). Мен деле чынын айтсак, жашырбасак дегенде эки көзү төрт. Бирок. . . катуу мактанып алдык, кайта кетенчиктесек, эмне тамтык калат бизден?! (Оюн чынында тамашага буруп). Колхозубуз да дагы бир баатыр пайда болсо, биз үчүн абийир эмей эмне!

С а п а р. (саал мыскыл менен). Байкуш элдин баатыры кеп дегендей, баарыбыз «баатыр» болуп кетип, жөнөкөй иш таппай калып жүрбөнүз кийин. Анда ким мал багаар экен?

Көрүнүп тургандай, өзүнүн жана башкарманын көмүскө жасап жүргөн адеп-ахлакка жана мыйзамга туура келбеген иштерине, жорук-жосунуна Сапар өз ичинен бушайман болуп, башынан өткөрүп жаткан турмушуна ыраазы эмес эле. Бирок бир жагынан жасалма болсо да «эпкиндүү эмгектин» үзүрүнүн, сыйдын, атак-даңктын даамын татып калган жаш чабан жашоонун ыңгайын билген тажыйрыйбалуу башкарманын акыл-насаат, көрсөтмөлөрүнүн, келечекте социалисттик эмгектин баатырлыгына жетүү жөнүндөгү сөздөрүнө азгырылып, өзүнүн турмуш образы менен коштошууга чечкиндүүлүгү жетпей, башкарма экеөө тандап алган жол кеп учурда ага сүйкүмдүү көрүнүп, көнүп алган нуктан чыккысы келчү эмес. А кээде бул жолду туура дегенге да ык алып алган. Бул анын Тамара менен болгон арыздашуусунда айткан сөзүнөн ачык көрүнөт. Маселен:

С а п а р. (тайсалдап). Жеке эле мен бекем? Жаап-жашыргандар толуп атат, жердин баарында бар...

Т а м а р а. Агым менен баратам дечи?!

С а п а р. Баратпаганда, өзгөртө коюш менин колумда бекен? Эмнеге эле куйуп-бышканыңарды билбейм?! Кийин өзүнөн өзү толукталат да калат!..

Бирок анткен менен ары теренинде Сапар өзүнүн кылып жаткан терс иштери үчүн өзүн

күнөөлүү сезет. Ошон үчүн «өзүмө өзүм кыжырланып», деп жогоруда айтып отурбайбы. өзүнүн жасап жүргөн иштеринин акыйкатсыздыгын Эсендин сынчыл, какшыкчыл сөздөрүнөн улам да ал теренинде сезип-туя берет. Сапарга областык кеңешмеде сүйлөй турган сөзүн жайлоого келип башкарма берип кеткенден кийин Эсен «алдыңкы» жаш чабанга төмөндөгүдөй чымчылаган какшык сын-пикирлерди жаадырат.

С а п а р. (сүйлөөр сөзүн окуп кайра келет). Акырындатчы алдагыны! Эсен ырды ого бетер чонойтот. Сапар келип транзисторду өчүрөт.

Э с е н. (отура калып). Өх, ырас өчүрдүң! Кулак мээни жеп жиберди эле!

С а п а р. (жооп бербей кагазын окуп, нары басат).

Э с е н. Эмне, мээңе түшпөй атабы? Көн айтылып жүргөн сөз ошентип оной менен мээге кирбейт. (Сапардан жооп болбогон соң, ого бетер тийшип). Алдагы тексинди сөзмө-сөз айтып берсем, эмне бересин? Ишенбесең салыштырып тур! (Боюн түзөп, үнүн жасайт). «Жолдоштор! Быйылкы жылдын аба-ырайынын катаал шарттарына карабастан, (басым коюп), мен! (дагы басым) өзүмө! Бекитилип берилген бир короо тубар койдун ар жүзүнөн»... (Сапардын колундагы кагазга мойнун созуп). Канчадан козу алдым дешиң. керек экен? Жазылыпшы?

Сапарындыны өчүп ойлуу. Эсенди карабай кагазын сунат. (Кагазга көз жүгүртүп алып, таныркап ышкырат).

Жүз алтымыш сегизден!? Бу каяктан таптынар мындай цифраны?! Эң мыкты кезинде да мынчадын төл албапсың! А быйыл болсо өлгөн козуларыңдын терисинен ай-ааламдын жылчыгы бүт бүтөлдү. Калпты чындай айтса, чын чычайып чыга качат кылалы деген экенсинер да?

(*Какшыктап*). Мынча болду, апыртканга жараша жаагың айрылганча апырт. Шек алдырба. Мына эмесе деп, эч кимдин алы жетпеген бир санды айтып таштасаң. Маселен, жүз токсонго апырт. Шек алдырба. Мына эмесе деп, эч кимдин алы жетпеген бир санды айтып таштасаң. Маселен, жүз токсон баланчадан деп, балп эттире уруп сал, уккандар чалкасынан кетсин!..

Эсендин мындай күйдүргү ачуу сөздөрү Сапарды ойлондурут. Кыскасы, Сапар драманын финалында колхоз башкармасынын даярдап берген сөзүнөн баш тартууга, өзүнүн буга чейин жасап келген терс иштерин четке кагып, жаңы чечим кабыл алып, жаңы адеп-ахлак багытына түшүүгө көп жагынан ичинен даяр болуп калган. Ал чечимдин тездешине Тамара, Эсен экөө менен болгон баланчадан деп, балп эттире уруп сал, уккандар чалкасынан кетсин!... Ал чечимдин тездешине Тамара, Эсен экөө менен оролгон конфликт акыркы күчтүү түрткү болду. Ошентип, Сапардын финалындагы кагазды айрышы анын өзүнүн мурдагы жалган жасалма ишениминин айырылышынын символу катары кабыл алынат. Сапардын соңку

чечими менен кадамы (поступкасы) пьесанын сюжетинин буга чейинки жүрүшү менен астыртан даярдалган жана ал көрүүчүлөрдү кыйла ынандырып турат.

«Эртең, жаны жыл» драмасында өнүккөн социализм деп аталган доордо коомду каптаган эки жүздүү мораль, куру шаңдануучулук жана жасалма салтанаттуулук, жан кейиткен социалдык илдеттер ачык сынга алынып, турмуш чындыктары көрсөтүлгөн. Каармандар Тамара менен Эсендин коомдун, мезгилдин оорулары менен, адеп-ахлак сферасындагы өксүктөр менен келише албаган граждандык-нравалык журум-туруму бүгүнкү моралдык кризисте турган өлкөбүздүн жарандары үчүн өзүнчө бир сабак, таалим-тарбия болуп эсептелет.

«Эртең, жаны жыл» драмасы азыркы күндүн актуалдуу маселелерине арналат. Чыгарманын баш каарманы Сапардын турмуштук программасын башкалар түзөт, ал ошол программанын гана аткаруучусу. Коомдук өсүш тенденциясына карама-каршы келген шарттын кулу. Мындай шарттан куткарып алуу учун аялы Тамара шаардан келет. Тамара Сапарды атасы өлгөндө да өмүрлүктүү деп ага башын байлап кошулуп, кайгыдан, окуйм деп алдына койгон планы бузулганда духовный жалгыздыктан куткарып алат. Эми да ага башкалардын жалгандыгына өз эркиңди байлаба, ак бол деп талап кылып отурат. Аягында Сапар, Эсен өндүү чынчыл адамдардан, Тамарадан ажырай турганына көзү жеткенден кийин колундагы сүйлөнүчү сөз жазылган кагазды тытат.

Ошентип, Б. Жакиев улам бир драмасында алга умтулуу менен карама-каршылардын чаташкан диалогунан турган, өзүнчө көз карашы бар, ал көз караштарды такшалган сайын тереңдеткен ар түрдүү драмаларды жаратуу менен «Атанып тагдырынан» кийин пайда болгон ишенимди ого бетер бекемдеди».⁴

Бирок мындай баалоолор аталган драмада көркөмдүк өксүктөр, кемчиликтер жок дегенди билдирбестигин белгилөөгө тийишпис. Драматургия теоритиктери пьесада сюжет ар дайым пружинадай толгонуп ички драмалык чыңалууда турушу керек, драмада чыңалуу отуз сегиз, отуз тогуз градуска чейин жетип турганы оң, дешет. Мындай ойду атактуу театр режиссеру Немирович-Данченко айткан. Кантсе да «Эртең, жаңы жыл» пьесасынын сюжетине чыныгы драмалык ички чыңалуу бир топ жерлерде жетишпей турат.

Маселен, Эсен менен Тамаранын жайлоодогу узак сүйлөшүүлөрүндө драматизм анча деле сезилбейт. Мисалы, төмөнкү сахналык үзүндүгө карап көрөлү:

Т а м а р а, (уялып). Кечириңиз!.. Сөзгө алаксып!.. (Сумкасын ача баштайт).

⁴ Асанбеков С. Сөз акыры. Китепте: Б.Жакиев, Эртең жаңы жыл, 271-бет.

Э с е н. Эчтеме эмес, ийгиликтин эрте-кечи жок. (Аңкоосуп). Шаардын алмасы ушундай эрте бышабы?

Т а м а р а. Жок. Былтыркы алма. Базардан.

Эсен. Былтыркыбы? Кымбат болуш керек анда?

Т а м а р а. Базардын баасына көнбөдүкпү.

Э с е н. (алма көрбөгөнсүп, аябай карайт). Кудая тобо, дүйнөдө кызыл-кулактан өткөн амалкөй жан жок. Карасан, чиритпей сактай берип-сактай берип, баасы кымбаттаар замат базарга чыгара койгонун. Эй, кызыл-кулак ээй, баласына да бербей сактады да ушуну! Деги акча чиркин укумуш ко, таппаган амалды тапкызат да адамга. Алча да сакталат экен, ээ? Ичинде ширени ошол эле тейден! Карасан,, бармак менен басса... (Жара кармайт) «барс» жарылат. (Алчанын суусу көзүнө чачырайт).

Т а м а р а, (күлөт). Быйлыкы алча. Базарга жаны тушуп атат.

Э с е н. Дейм да. (Алчадан сугунат). Алчаны өлгөндөй жакшы көрөм... Жаман көрбөсөңүз, дагы жей түшсөм?..

Т а м а р а. Жеңиз, жеңиз! Уялбаңыз.

Э с е н. Уялган деле жерим жок. Алмада... (чөнтөгүнө алма салат) Витамин көп! Бирок чычырканакка жетпейт. (алчадан жеп, алмадан чөнтөгүнө дагы салат). Чычырканактын ашы дары деп, көлгө эс алганы келгендер жээкти отоп кетишчү болду.

Т а м а р а. Кыйналбасанчы, шымьңыз айрылат.

Табакка эле салып берейин...

Бул диалогдор драмалык жанрдын эмес, прозалык чыгарманын диалогуна көбүрөөк окшошуп турат. Ошондой эле Бекейдин үйүндөгү Умсунай, Шарипа, Сапар үчөөнүн узак сүйлөшүүсүндө да драмалык касиет анча байкалбайт. Бул өңдүү мисалдарды бир топ эле келтирүүгө болот.

Кыскасы, пьесанын сахналарынын драмалык сапаты бир кылка эмес. Бирок эмнеси болсо да, кандай болгон күндө да, бардык эле сценалардагы диалогдор турмуштун өзүндөгүдөй табигый көрүнөт. Кадимки жандуу адамдар сүйлөп жаткандай туюлат. Бирок ошол кулака табигый угулган бир катар сахналарга, сюжеттик кырдаалдарга драмалык сапат берүү жагына келгенде драматургдун чеберчилиги аксап тургандыгы көрүнөө факт. Мындай карасан, сахна каарманды кадимки турмуштун өзүндөгүдөй эле сүйлөтүп жатат. Кадимки турмуш-тирлик сөздөрү Б. Жакиевдин стили тышынан А. П. Чеховдун «конфликтсиз» пьесаларынын диалогдорун элестетип да кетет. Бирок Чеховдо жөнөкөй эле сүйлөнгөн, жупуну өңдөнгөн сөздөрдүн ары жагында чоң драмалык подтекст жатарын изилдөөлөр далилдеген. А. П. Чеховдун пьеса жазуу манерасы жөнүндө В. Фролов төмөндөгүдөй деп жазат:

«Течет это жизнь, вроде бы и ничем не подталкиваемая, сюжета никакого нет не поверхности, люди говорят, острят, вспоминают, едят за столом, обижаются, веселятся, пьют водку, а тут же, на глазах зрителей, подспудно, внутри самой пьесы, назревает глубочайшая драма»

Мына ушундай манера, Чеховдук стил Мар Байжиевдин, Чыңгыз Айтматовдун пьесаларынан сезилип турат. Бул жөнүндө «Фудзиямадагы кадыр түн» драмасын талдап жатып, драма изилдөөчү профессор Советбек Байгазиев мындайча туура оюн айтат.

«Пьесада Ч. Айтматовдун прозасындагыдай эле сюжет табигый өнүгөт. Бийик дөбөдөгү майсанда дасторконду тегеректеп күүлдөп отурушкан курбулардын сүйлөшкөн сөздөрү кадимки эле тиричиликтин өзүндөгүдөй жөнөкөй, кадыресе угулат. Бекеринен чет өлкөлүк сынчылар «Фудзияма...» «Хемпстед титер» (Англия), «Арне стейдж» (АКШ) театрларында белгиленген эмес. Каармандардын ортосунда өтүп жаткан диалогдордун табигый жүрүшү бир жагынан сахнада кадимки реалдуу турмуштун иллюзиясын түзүп жатса, экинчи жагынан ошол эле учурда

кейипкерлердин ички психологиялык абалын жана рухий болумушун таамай мүнөздөп жүрүп отурат».⁵

Ал эми Б. Жакиевдин «Эртен, жаны жыл» драмасынын бир катар сюжеттик моменттерине жогорудагыдай Чеховдук манерадагы кылдат искусство жетишпей тургандыгы чындык.

Талдоого алынган пьесанын сюжет курулушунда жанылыктар да бар. Автор ретроспективдик сүрөттөө кинонапылв сыяктуу ыкмаларды пайдаланган. Пьесанын диалогдорунун жүрүшүндө, айрыкча, койчу Эсендин образы ишенимдүү көркөм ачылгандыгын, ошондой эле гезитчи жигиттин эпизоддук образы элестүү түзүлгөндүгүн белгилеп кетүү керек.

«Эртең жаңы жыл» пьесасы 70-жылдардагы кыргыз драматургиясындагы нравалык изденүүлөр үчүн да, көркөмдүк-эстетикалык облигиндеги ийгиликтери жана тартыштыктары боюнча да ошол мезгилге мүнөздүү чыгарма катары тарыхый-адабий процесстин фонундагы өз ордун жана маанисин жоготмок эмес драматургиянын тарыхында Бексултан Жакиевдин чыгармачылыгын мүнөздөө үчүн да, жалпы драматургиялык тарыхый-адабий процессти сыпаттоо үчүн да «Эртең жаңы жыл» драмасы керек чыгарма.

⁵ Байгазиев С. Фудзиямадагы кадыр түн.-Мугалимдер газетасы, 13-сентябрь, 1987-ж.